

globální perspektiva heuristicky velmi užitečná, role evropského osvícenství pro vznik národů by neměla být přehlížena. Český doslov profesora Martina Procházky, jenž posouvá Andersonovo dílo do filosofické roviny, sice zbytečně karikuje marxistické paradigma, všímá si však další výzvy, jež pro Andersonovu teorii nacionalismu představují hybridní a diasporické identity post-koloniální doby.

Je zřejmé, že *Představy společnosti* nejsou posledním slovem pro bádání o původu, šíření a dopadech nacionalismu. Naopak, číst ji takovým způsobem by byla chyba, neboť za největší klad knihy lze považovat skutečnost, že zpochybnila zdánlivé axiomy v dané výzkumné oblasti a otevřela možnosti jak zkoumat národy prostřednictvím praktik a institucí, jež uskutečňují národní imaginaci. Tyto možnosti zdaleka nejsou vyčerpány.

///// recenze //////////////////////////////////

Tereza STÖCKELOVÁ (ed.), *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

Jan Maršálek

K vydání souboru pěti textů svázaných péčí editorky Terezy Stöckelové v drobnou monografii o české vědě došlo v době otevřeného konfliktu o vědní politiku, a tedy ve chvíli nejpříhodnější. V podtitulu deklarované etnografické uchopení tohoto terénu navíc zjitřeného čtenáře lákalo příslibem možnosti do (nejen) české vědy nahlédnout z perspektivy její každodennosti, v jejím rutinním chodu, neboli s odhlédnutím od velkých idejí a hodnot, skrze něž se nám na vědu dívá nejpohodlněji, byť se tak děje na úkor jejímu hlubšímu pochopení. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání* ovšem není žádným příležitostným spiskem: pronikání do českého prostředí sociologie (či antropologie) vědy, která je dnes v zahraničí pevně etablovaným podoborem s jasným obecně sociologickým přesahem, by bylo třeba vítat v politicky jakkoliv naladěném období.

Onu každodennost vědy sledovaly autorky jednotlivých kapitol

v případě jedné přírodovědné a jedné sociálněvědní instituce, jejich zúčastněným pozorováním přitom strávily celý jeden rok. Tomuto pozorování předcházely polostrukturované rozhovory s pracovníci a pracovníky zkoumaných institucí, další rozhovory pak byly prováděny v průběhu pozorování, jež bylo navíc doprovázeno diskursivní analýzou vybraných institucionálních a odborných textů a dokumentů české vědní politiky (k metodě srov. zejm. s. 18–20).

Právě o novou českou vědní politiku totiž v recenzované knize nemálo běží, a to nejen v tom smyslu, že je v pozorovaném terénu tak či onak přítomna. Celou publikaci je totiž možné číst jako polemiku s jejím nastavením, jež se ukazuje složité fungování vědy nerespektovat, ať už tím, že nebere ohledy na její praktickou organizaci (ohrožena je pak věda jako taková), anebo tehdy, když v ní není s to rozpoznat prostor nerovností a nespravedlností (stát tak může svojí politikou tyto nespravedlnosti nevědomě podporovat). Téma nerovnosti je v recenzované publikaci otevřeno skrze problematiku „genderované vědy“, jíž se primárně věnují hned dvě ze tří vlastních výzkumných sond. Je tak vlastně překvapující, že se tento třetí vrchol tematického trojúhelníku *věda – vědní politika – gender* nepromítnul do názvu knihy.

V úvodním textu „Uvedení do výzkumu: problematizace vědy a genderu“, (12–36) Tereza Stöckelová a Marcela Linková čtenáře seznamují jednak s metodologickými parametry celého výzkumného projektu, jednak s jeho teoretickým zázemím. V této kapitole čtenář dále najde základní popis výzkumného terénu, jiná její část je pak věnována krátké charakteristice již řečené nové státní vědní politiky. Autorky jsou si dobře vědomé toho, že se jejich projekt zkoumání české vědy stává v pro vědu těžkých časech vlastně věcí politickou. Není tomu tak přitom jen proto, že nevyhnutelně vede k otevření konfliktu kultury měření s kvalitativními metodami výzkumu, které chtějí odkazem k etnografii autorky zdůraznit (srov. s. 19). Výzvu pro novou vědní politiku představuje již samotný záměr popsat vědu *zevnitř*. Znamená to totiž otevřít výzkumu terén, který nová vědní politika ve své plné důvěře v scientometrii naopak uzavírá, když s vědou *de facto* zachází jako s „černou skříňkou“.

Slib etnografického zkoumání vědy autorky samozřejmě spojuje s tradicí *science and technology studies* (STS), k níž se vedle inspirace genderovými studii hlásí. Jak s těmito přístupy, kterými se podle svých slov nechaly ovlivnit, naložily, se zdá být nicméně problematické. Na STS se prý autorky snažily navázat ve třech bodech: 1) v jejich ob-

ratu ke zkoumání vědy „v akci“ (což není nárazka na dnešní snahy o její výprodej, ale ne snad zcela šťastný překlad Latourova anglického „science in action“), tedy takové vědy, „o kterou se vedou spory“, jejíž pravdy se „teprve ustavují“, o jejíchž experimentech „ještě nevíme, jestli vstoupí do dějin jako převratná změna paradigmatu, nebo slepé rameno“ (14); 2) v jejich odmítnutí oddělovat vědu-poznání od vědy-organizace; 3) a konečně v jejich pozornosti ke složité, mohli bychom ale také říci „složené“, heterogenní skutečnosti (autorky odkazují mj. k Johnu Lawovi, který také mluví o „nekoherentních strukturách“¹). Z genderových studií si pak autorky přinášejí zájem o „roli genderu při utváření sociálních vztahů a subjektivit“ (16) a z jejich epistemologické části citlivost na situovanost poznávajícího subjektu (s odkazem k D. Haraway).

Výzkum, jehož je kniha výstupem, však neměl být pouhým smícháním těchto intelektuálních zdrojů. Tereza Stöckelová a Marcela Linková tak již v tomto úvodním textu upozorňují na dva posuny, ke kterým v celé knize oproti „tradici“ dochází. Na poli genderových studií jde o zájem o gender „praktikovaný“ (nešlo by o něm uvažovat jako o genderu „v akci“?), o gender

„jako kategorii, která je průběžně ustavována a udržována v předivě diskursivně-materiálních praktik“ (17). Tím druhým posunem pak je, nahlíženo tentokrát z pozic STS, přesměrování pozornosti od vytváření vědeckých faktů a technologií k vytváření vědeckých institucí a kariér: „Nesledujeme utváření specifických faktů či technologií, ale především utváření, stabilizaci a genderování vědeckých institucí, týmů a výzkumnických drah“ (14).

Jakkoliv autorky toto přenesení pozornosti od vědeckých faktů k vědeckým institucím označují za pouhé „pootočení“ programu STS, skrývá se v něm ve skutečnosti mnohem víc. A nejde jen o to, že jím bohužel odpadá původní subverze, kterou STS představovaly, vyzývavost vykazování *pevného* (vědecký fakt) jako *zpevněného* (či síťově *upevněného*) a předvedení „materiálního“ (technologie) v podstatném spojení se „sociálním“. Všechno je to v provedení: Jak bylo řečeno, STS se snaží v jednom pohledu obsáhnout vědu-poznání i vědu-instituci, a to nedělitelně. O „pootočení“ jejich programu by pak bylo možné mluvit tehdy, když by tato nedělitelnost zůstala zachována (tím, že by zkoumání utváření vědeckých institucí bylo pozorné k jeho souvislosti s vědeckým poznáním, včetně toho,

¹ John LAW, „On Sociology and STS.“ *The Sociological Review*, roč. 56, 2008, č. 4, s. 641.

kteře je uloženo v artefaktech²). Namísto toho se však autorkám z vědy-instituce vědecký fakt docela ztrácí a s ním i jimi samými ceněný obrat STS k „živé vědě“, k vědě v přítomnosti jejího utváření. „Etnografie“ vědy se totiž v této knize nakonec scvrkává na kvalitativní metody zkoumání vědeckých institucí (ze kterých do textů pronikají bezmála pouze rozhovory), zkoumání postrádající Latourovskou hustotu (podrobný, vyčerpávající popis socio-technických sítí).

Dobře patrné je to hned ve studii „Politická a morální ekonomie vědy“ od editorky knihy Terezy Stöckelové (37–71). Ta se v tomto příspěvku snaží prokázat, že věda není nějakým harmonickým, z hlediska základních principů jednoduchým a jednoznačným tělesem, nýbrž že „v sobě věda a výzkum zahrnují různé a často protichůdné logiky, režimy, zájmy a způsoby existence“ (38). Z naivity je tak obviněna vědní politika, která tuto vnitřní různorodost vědy přehlíží. Čtyři odlišné logiky, jež ve vědě Stöckelová identifi-

kuje, se však nezdaří z pátrání, které ve vybrané sociálněvědní instituci spolu s kolegyní Alicí Červinkovou provedla, tak docela „vynořovat“, a to navzdory tomu, co se píše na s. 38. Do jejího výzkumu, či spíše do inscenace jejího etnografického materiálu, totiž tyto čtyři logiky vstupují jako předem připravené kategorie. Stöckelová se od počátku inspiřuje prací již zmiňovaného Johna Lawa a jeho rozlišením čtyř „režimů uspořádávání“ (*režim úřadování, podnikání, povolání a vizionářství*), které odpovídají – velmi hrubě řečeno – různým pohledům na „dobrou“ vědu a „dobrého“ vědce (srov. s. 39–41 pro obecnou ideu a 41–52 pro charakteristiku každého z „režimů“). Autorkou nashromážděný etnografický materiál se pak zdá pouze vyplňovat předem připravené kolony. Čtenář ztrácí nad tímto postupem veškerou kontrolu a nezbyvá mu než věřit, že provedená selekce z nasbíraných dat je poctivá. Ne snad že by bylo nutné se dusit podezíravostí, koneckonců takový druh nejistoty je běžný. Tato netransparentnost se ale dostává do rozporu s jinak poněkud přepjatou autorčinou reflexivitou (byť by za ní stály třeba hned dvě Donny Haraway³). Na mysli mám všechny

² Srov. např. Dominique VINCK, „Les objets intermédiaires dans les réseaux de coopération scientifique. Contribution à la prise en compte des objets dans les dynamiques sociales.“ *Revue française de sociologie*, roč. 40, 1999, č. 2, s. 385–414. D. Vinck v tomto článku ukazuje, jakou roli hrají předměty – zde konkrétně nukleární reaktor částečně zapůjčený k vědeckým účelům – při utváření týmové práce.

³ Donna HARAWAY, „Situated Knowledge: The Science in Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective.“ *Feminist Studies*, roč. 14, 1988, č. 3, s. 575–599.

vstupy o jejích pocitech, celou tu starost o vlastní „situovanost“, o pozici sebe samé coby poznávajícího subjektu, jak se s ní ostatně setkáváme i v dalších studiích recenzované knihy. I mimo zmíněný rozpor, který mezi touto reflexivitou na jedné straně a nekontrolovatelnou správou (etnografických) dat na straně druhé vzniká, zůstává pochybnost, zda tento druh zpovědnictví může skutečně čtenáři zajistit jakoukoliv kontrolu výzkumníkovy svědeckví.

Rozpoznání Lawových čtyř „režimů uspořádávání“ ve fungování zkoumané sociálněvědní instituce Stöckelovou zcela přirozeně vede k otázce, jak se to má s jejich koexistencí: „Podoba a vymezení režimů je předmětem implicitních či výslovných napětí, apelací, popřípadě střetů“ (55). Její silnou tezí pak je, že tato souběžnost různých režimů uspořádávání může být využita mocensky, neboť lze z jedné logiky do jiné účelově „přepínat“ (srov. př. vyjednávání platu na s. 56). Foucaultovský duch však bohužel pohltní tento pěkně započatý rozbor beze zbytku. Kdyby totiž autorce opravdu šlo o vysvětlení utváření a stabilizace vědeckých institucí, jak na to čtenáře v úvodu sama připravila, asi by se více zajímala také o to, zda je pro danou instituci tato koexistence různých „režimů uspořádávání“ stabilizační či nikoliv, zkrátka o její praktický význam (případně by se

také mohla ptát, co tuto její rozvrstvenost chrání před kritikou, o co se může opřít).

„Ne každý úspěch se počítá: excelence a genderování vědecké dráhy v přírodních vědách“ – takový je název třetí kapitoly z pera Marcely Linkové (72–99). Na základě rozhovorů s výzkumnice a výzkumníky jedné přírodovědné instituce (v oblasti chemie) se autorka pokouší narušit představu neproblematické shody na tom, čím je v této oblasti „úspěch“, a ukázat, že současné trendy vědní reformy prosazují pouze jednu jeho podobu, jež má navíc výrazně maskulinní zabarvení a *de facto* znevýhodňuje ženy. Také Linková sahá k Lawovým „režimům uspořádávání“, tentokrát však za účelem získání rozložení pojetí „úspěchu“ z *hlediska instituce* – co režim, to jeho jiný obsah (od vysoké citovanosti, patentů a grantů v *podnikatelském režimu* přes zvládnání technického chodu instituce v *režimu úřadování* a každodenním procesu výzkumu v *režimu povolání* až po originalitu objevů v *režimu vizionářském*, srov. s. 79–83). Marcela Linková pak ještě tomuto prvnímu, horizontálnímu rozložení nabízí přidat jakýsi druhý rozměr, když si od Jane Sturges vypůjčuje ideu úspěchu „externího“ (dosažená pozice, plat, atd.) a „interního“ (pocit naplnění, štěstí, atp.). Jenomže podobně jako v textu Terezy Stöckelové i zde narážíme na to, že se

tato logicky odvozená či rovnou vypůjčená rozlišení zdají předcházet samotnému vstupu do terénu, který viceméně začíná a končí rozhovory, jejichž obsah jakoby se vléval do těchto předem připravených nádob.

I tak je důležité, že se nádoby zaplní beze zbytku, vědní politika totiž počítá pouze s jednou z nich. Vychází-li pak z tohoto střetu úmyslu s realitou naivně právě úmysl, je tomu proto, že realitu nerespektuje v ohledu, který mu lhostejný být nemůže: „Přestože je excelence normou, která určuje to, co je vůbec představitelným a relevantním výzkumným výsledkem, je postavena na jiných typech ‘výsledků’ (a předpokládá je) – které ale (z)neuznává.“ (96) Ve výzkumném týmu zkrátka existuje dělba práce, od různých výzkumných pozic jsou očekávány různé typy výsledků (pojí se tedy s nimi také různé druhy „úspěchů“), a je proto naivní se domnívat, že lze „excelence“ (výkonu vykazatelného především publikacemi) dosáhnout vnučením jejich kritérií pro všechny bez rozdílu.

V souvislosti s tímto důležitým závěrem může čtenář zalitovat, že ani autorka této studie nebyla o něco věrnější etnografií, k níž se celá publikace tolik hlásí. Jak zkoumané výzkumné týmy prakticky fungují, si totiž může jen domýšlet, stejně jako je nucen pouze ze střepků skládat náplň práce „vedoucího týmu“ či „samostatného výzkumného pra-

covníka“. Vycházej z předpokladu, že má běžný čtenář o skutečném fungování výzkumných pracovišť jakkoliv přesnější představu než strůjci nové vědní politiky, je přece jen pouze milé.

Ke zmíněné nepoučenosti či přezíravosti vědní politiky se pak podle autorky navíc přidává její genderová zaujatost – tato teze je druhým důležitým závěrem studie. Zneuznávány jsou jí totiž ty ve vědecké práci přítomné hodnoty, jež jsou „femininně genderovány“, tj. spojovány s ženskostí. Tím se přispívá k jejich vyloučení (bez ohledu, zda toto spojení je či není věcně oprávněné) a tedy ke znevýhodňování žen. K tomu pak dochází i tehdy, když je prosazován model vědecké kariéry, jenž vnímá jako handicap jakékoliv její přerušení (a nepočítá tedy např. s mateřstvím).

Konečně hlavním tématem se stává gender ve vědě, především pak jeho utváření, v příspěvku Dagmar Lorenz-Meyer „Nový pohled na problém ‘žen ve vědě’: tři mody genderového jednání v akademickém výzkumu“ (100–132, v překladu V. Řepíkové). Tato kapitola zkoumá, píše její autorka, „různé způsoby artikulace a zjednávání genderu na straně vědců a vědkyň v přírodovědné instituci a ukazuje, jaké důsledky může tato situace mít pro iniciativy na poli genderové rovnosti ve vědě a výzkumu“ (102). Založená je přitom znovu na zúčast-

něném pozorování a rozhovorech (hloubkových a skupinových).

Genderová problematika je samotným předmětem této studie, konceptu genderu zde tedy není využito jako „analytické kategorie“, byť se na takové jeho možné užití poukazuje v úvodu knihy (16). Je to trochu škoda, protože zkoumání vědy skrze gender by zbytek knihy doplňovalo jistě lépe než zkoumání genderu skrze vědu. Tedy jen v krátkosti: studie začíná pravděpodobně nezpochybnitelným tvrzením, že je v České republice problematika genderové (ne)rovnosti na pracovištích poněkud zanedbávána (100–101). Jak ale Lorenz-Meyer ukazuje na příkladu vědeckého pracoviště, na kterém dlouhodobě prováděla svůj výzkum, tato jakási netečnost se nijak nevylučuje s existencí povědomí o genderových nerovnostech (konkrétně o znevýhodnění žen): genderové rozdíly jsou vnímány, nepřipouští se ale, že by toto jejich vnímání mělo pro někoho nějaké znevýhodňující dopady. Další tři oddíly kapitoly (109–126) jsou pak věnovány „modům vyjadřování, předvádění a prožívání genderu ve vědě“, tedy jakýmsi typům přítomnosti genderu v diskursu vědců a vědkyň (všechny tři „mody“ jsou identifikovány na základě rozhovorů). Jestliže první dva ze tří zmíněných typů dnes již málokoho překvapí (stereotypizovaná ženskost a ženskost sexualizovaná),

je třetí identifikovaný modus ve své vazbě na genderovou problematiku poněkud nejasný – a to i autorce samotné, která ho proto nazývá „částečným/nejistým“ (je vygenerován při zaměření se na emoce, avšak „takové zkušenosti se propojují s jinými charakteristikami [...] a nejsou jasně navázány na gender“ – s. 128). Následuje již jen závěr s několika praktickými doporučeními adresovanými autorům vědní politiky.

Knih, nebo soubor článků? Závěrečná kapitola Terezy Stöckelové „Napříč sociálněvědní a přírodovědnou institucí“ (132–151) se nás snaží přesvědčit, že oněch přečtených 130 stran tvoří jeden celek. A to nejen z hlediska provázanosti témat, která byla jednotlivými autorkami konkrétně zpracována, ale také s ohledem na rozdíly a podobnosti mezi povahou výzkumu v přírodních a sociálních vědách. Úplný závěr konečně patří kritice současné vědní politiky, která přehlíží „různorodost a dynamiku uvnitř vědy, jednotlivých oborů i akademických institucí“ (149). Jestliže kniha *Akademické poznávání, vykazování a podnikání* na poli etnografie či sociologie vědy přece jen spíše zklamává, má přinejmenším cenu tohoto důležitého poselství.